

روش‌های مغایر با حیثیت انسانی در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌المللی بشر دوستانه

سیداصغر جعفری^۱

۳۶

دوره ۱۴، شماره ۱، پیاپی ۳۶
بهار ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳-۰۶-۳۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴-۰۲-۱۵

صص: ۵۷-۸۰

شابا چاپی: ۵۶۴۵-۲۳۲۲

رتبه علمی

ب

پژوهشی صحت گواهی‌دار
JOURNALS.MSRT.IR

چکیده

اصل حیثیت و کرامت انسانی، حقی قطعی و خدشه ناپذیر است که در هیچ شرایطی حتی در مخاصمات مسلحانه نمی‌توان آن را نادیده گرفت. این اصل، نه تنها در اسناد حقوق بشر دوستانه، بلکه حقوقی اسلام نیز بر لزوم احترام به آن تأکید شده است. به همین دلیل، از آن به عنوان مهم‌ترین اصل مشترک بین اسلام و حقوق بشر دوستانه می‌توان یاد کرد. نوشتار حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و با هدف شناسایی و تبیین روش‌های مغایر با حیثیت و کرامت انسانی در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌المللی بشر دوستانه به این پرسش اصلی پاسخ خواهد داد که اصل حیثیت انسانی به چه معنا است و از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌المللی بشر دوستانه روش‌های مغایر با حیثیت انسانی در مخاصمات مسلحانه کدامند؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که گرچه در اسناد حقوق بشر دوستانه بین‌المللی و حقوق بشر دوستانه اسلامی در باره روش‌های مغایر با شرافت و حیثیت انسانی در مخاصمات مسلحانه مانند گرسنگی دادن، اقدام تلافی جویانه، و توسل به غدر مشابهت‌هایی وجود دارد، اما تفاوت بنیادینی میان نظام حقوقی اسلام و حقوق بین‌المللی بشر دوستانه در مبانی و منشأ حقوق نهفته است. در نظام اسلامی، اصول بشر دوستانه بر پایه وحی الهی، ارزش‌های اخلاقی و تکلیف شرعی استوار است، در حالی که در حقوق بین‌المللی بشر دوستانه، این اصول بر توافقات و قراردادهای بشری نظیر کنوانسیون‌های ژنو بنا شده و ماهیتی قراردادی و انسانی دارد.

کلیدواژه‌ها:

حیثیت، کرامت انسانی، مخاصمات مسلحانه، اسلام، حقوق بشر دوستانه

مقدمه و بیان مسأله

یکی از مهم‌ترین حق انسان‌ها که از سوی پروردگار عالم به بشر به ارمغان داده شد، حق حیثیت و کرامت است که از زمان شروع حیاتش، قرین و همراه او می‌باشد. «کرامت محور کلیه اصولی است که حیات اجتماعی و انسانی را بر مبنای صلح، دوستی و عدالت تحکیم می‌بخشد (اصولی همچون برابری، همزیستی، همبستگی، برادری و...) و هرگونه خشونت، سلطه‌گری، جنگ، تخریب و نابودی را نفی می‌کند» (عمیدزنجانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۲). بر این اساس، هیچ مسأله و موضوعی در حقوق بشر - چه از دیدگاه غرب و چه از دیدگاه اسلام - با اهمیت‌تر و زیربنایی‌تر از موضوع و مسأله «حیثیت» و «شرف» و «کرامت انسانی» نیست (جعفری، ۱۳۸۶: ۹۴). اما نگاهی گذرا به تاریخ پرماجرایی جنگ‌ها نشان می‌دهد که در هر جنگی، نیروهای مسلح طرفین درگیر از هرگونه روش، حتی آنهایی که مغایر با حیثیت و کرامت انسانی بود، برای ضربه زدن و فائق آمدن بر دیگری استفاده می‌کردند. از این رو، هتک حرمت و کرامت انسانی بعلاوه نقض فاحش و گسترده حقوق اولیه انسان‌ها مانند حق حیات، حق امنیت و حق آزادی در جنگ‌ها، به ویژه در جریان جنگ جهانی دوم سبب شد تا به تدریج در دنیای قرن بیستم اندیشه «حرمت و کرامت انسانی» نضج پیدا کرده و در اسناد بین‌المللی با عنوان حیثیت و شئون انسانی مورد تأکید قرار گیرد. زیرا حرمت و کرامت انسانی، حقی مطلق و خدشه‌ناپذیر است که تجاوز به آن را به هیچ رو؛ نه به نام نظم عمومی و نه به هیچ بهانه دیگر نمی‌توان جایز دانست. حتی از حق حیات نیز برتر است؛ چه آنکه حق حیات استثنا بردار است، چنانکه کشتن کسی در حالت دفاع مشروع، موجب مسئولیت نمی‌شود، اما حق حرمت و کرامت انسان استثنا نمی‌پذیرد و تجاوز به آن در هیچ حالتی روا نیست. آدم‌کشی در جنگ مجاز شناخته می‌شود، اما شکنجه کردن او که اهانت به کرامت انسان است، نه در زمان صلح و نه در خلال جنگ، مشروع به شمار نمی‌آید (قربان‌نیا، ۱۳۸۷: ۸۶). بنابراین، حرمت و حیثیت انسانی در هیچ شرایطی زوال‌پذیر نیست، واقعیتی مستمر و پایدار است (دبیرنیا و همکاران، ۱۴۰۲).

شریعت اسلام، آیین مهر و محبت، صلح و صفا و همزیستی مسالمت‌آمیز است (سوره بقره، آیه ۲۰۸ و انبیاء، ۱۰۷)، و جنگ را پدیده‌ای عارضی می‌شناسد که در صورت تحمیل بر مسلمانان، اقدام به دفاع را برای رفع موانع و دفع ظلم امری لازم و حتمی می‌داند (سوره حج، آیه ۳۹؛ سوره بقره، آیه ۱۹۰)؛ ولی در این راستا، قواعد و مقررات انسان‌دوستانه‌ای را در طول مخاصمات در نظر گرفته و دستور داده است که مسائل انسانی و اخلاقی در عرصه نبرد فراموش نشود. چنانکه در قرآن مجید بر رعایت عدالت و تجاوز نکردن از حدود معقول و انسانی در مقابل دشمنان تأکید فراوان شده است (بقره، آیه ۱۹۰؛ مائده، آیه ۸). افزون بر این قواعد و مقررات، نمونه‌های فراوانی از سیره عملی پیامبر اسلام در زمان جنگ وجود دارد که نشان می‌دهد آن حضرت در تمامی نبردها، حرمت و کرامت انسانی را مورد توجه قرار می‌دادند (جعفری، ۱۳۹۷)، چنانکه شبیبانی در کتاب *السیر الصغیر* نقل می‌کند؛ هرگاه پیامبر (ص) لشکری را روانه کارزار می‌کرد، فرمانده را به تقوای خدا و رفتار شایسته با همراهانش سفارش می‌کرد و می‌فرمودند: «با نام و در راه او بجنگید... خیانت نورزید و ناراستی نکنید و کسی را قطعه قطعه نسازید و کودکی را نکشید» (شبیبانی، ۱۹۷۵ م).

۹۳). علت توجه دادن اسلام به رعایت کرامت و حیثیت انسانی به این دلیل است که انسان دارای شأنیت خلیفه الهی (سوره بقره، آیه ۳۰)، اشرف موجودات (سوره اسراء، آیه ۷۰) است و لذا، همه آنها بدون لحاظ خصوصیات خاص یا فضائل معنوی مکتسبه، بلکه انسان بما هو انسان، متعلق تکریم الهی بوده و از کرامت ذاتی برخوردارند (رستمی نجف آبادی، ۱۴۰۲)؛ از این رو، شایسته است حرمت و حیثیت انسان، نه تنها در شرایط عادی، بلکه حتی در شرایط مخاصمات مسلحانه مراعات شود.

با وجود این اشتراک بین این دو دیدگاه، در عمل هنوز شاهد نقض گسترده این اصول هستیم. مسئله اصلی این پژوهش آن است که چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان دیدگاه اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه درباره روش‌های مغایر با حیثیت انسانی در مخاصمات مسلحانه وجود دارد. پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و با هدف شناسایی و تبیین روش‌های مغایر با حیثیت و کرامت انسانی در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه به رشته تحریر در آمده است. اینکه اصل حیثیت انسانی به چه معنا است و از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه روش‌های مغایر با حیثیت انسانی در مخاصمات مسلحانه کدامند؟ مهم‌ترین پرسشی است که این پژوهش به آن پاسخ داده است.

پیشینه پژوهش

تاکنون با عنوان روش‌های مغایر با حیثیت و کرامت انسانی در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه، کار تحقیقی صورت نگرفته است؛ اما پژوهش‌هایی در باره برخی از مفاهیم پژوهش انجام شده است که برای نمونه چند مورد از آن اشاره خواهد شد.

خالقی و رشنوادی (۱۳۹۲) در مقاله بررسی تطبیقی حفظ کرامت انسانی در مخاصمات مسلحانه از منظر حقوق بشردوستانه اسلامی و اسناد بین‌المللی بیان کردند: با بروز و گسترش روزافزون مخاصمات مسلحانه در دنیای امروزی، دولت‌ها و مراجع بین‌المللی در تلاشی فراگیر سعی در پیشگیری و یا محدود کردن ابعاد یا قاعده مند ساختن نبردها، با تنظیم اصولی در خصوص نحوه برخورد با افسار آسید پذیر غیرنظامی از قبیل کودکان، زنان، اسرا و مجروحان و ... و نیز شیوه‌های مخاصمه و هدایت عملیات جنگی سعی در کاهش آثار مخاصمات دارند و در راه رسیدن به هدف مطلوب، محدودیت‌هایی نظیر عدم استفاده از سلاح‌های سمی و آتش‌زا و کشتار جمعی را به جهت دارا ابعاد مخرب فراوان و غیرقابل کنترل آن‌ها، قائل شده‌اند. در مجموع هر چند که در متون اسلامی از قبیل کتاب، سنت، و آراء فقها، نتوان به صورت جزئی و همانند اسناد و اقدامات معاصر به حقوق بشردوستانه پرداخته نشده است ولی اصول و راهبردهای کلی را می‌توان از منابع یادشده استخراج و با اجتهاد پویا بروز کارآمد نمود.

عباسی (۱۳۹۵) در مقاله نظریه اسلامی حقوق بشردوستانه و صلح بین‌المللی با تأکید بر کرامت ذاتی و ارزش انسان بیان کرده است، حقوق بشردوستانه، از ابتدا شامل قواعدی بوده است که هدف آن، حمایت از جان افراد و اموال در درگیری‌های مسلحانه است. این حقوق، به لحاظ مبانی نظری و مصداق‌های عملی، در نظریه رایج غربی با نظریه اسلامی دارای تفاوت‌هایی است که

کالبدشکافی نشده‌اند. نظریه اسلامی حقوق بشردوستانه، پیشرفته‌تر، مستحکم‌تر، دقیق‌تر و درعین حال بسیار قدیمی‌تر از نظریه‌های غربی است و در آیات قرآن کریم، سنت و کتب فقهی و حدیثی، مباحث حقوق بشردوستانه بین‌المللی به وضوح دیده می‌شوند. عظیمی طرقدری و شریعتی (۱۳۹۷)، در مقاله نسبت سنجی جنگ و کرامت انسان در اسلام شیعی بیان کردند گرچه در اسلام صلح یک اصل و قاعده است، ولی درعین حال جنگ و جهاد، نه تنها پدیده‌ای مذموم به شمار نمی‌رود، بلکه در مواردی یک ضرورت محسوب می‌شود. در اندیشه اسلام شیعی و در مباحث مربوط به جنگ، فقط آن دسته از جنگ‌هایی مشروعیت دارند که منطبق با مفهوم «جهاد» باشند و جهاد اقدامی ضروری علیه کسانی است که به هر نحو ممکن می‌کوشند کرامت انسان را نادیده گرفته و مانع از دستیابی او به جایگاه واقعی خود در خلقت شوند.

نوروزی و ابوالقاسمی (۱۴۰۲) در مقاله کرامت و اخلاق انسانی؛ نقطه اشتراک حقوق بشردوستانه اسلامی و حقوق بین‌الملل کفربیان کردند: حقوق بشردوستانه اسلامی و حقوق بین‌الملل کفبری به عنوان دو شاخه اصلی حقوق بین‌الملل عمومی، جایگاه ویژه‌ای در گسترش اخلاق و کرامت انسانی دارند. در جهان امروزی، قواعد مربوط به حقوق بشردوستانه تماماً برگرفته از اصول اخلاق و انسانیت است. درحقیقت حقوق بشردوستانه دربردارنده قواعد حمایتی برای افراد و گروه‌های انسانی است که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم درگیریک مخاصمه مسلحانه می‌شوند. در این پژوهش ضمن توصیف عینی و منظم موضوع، بنیان‌های نظری مرتبط با آن با استناد به آیات قرآن، روایات اسلامی و همچنین رویه‌های قضایی مورد بررسی قرار گرفته است.

پژوهش حاضر از چند جنبه اساسی، تفاوت معناداری با پژوهش‌های پیشین دارد. نخست آنکه تمرکز اصلی این تحقیق بر مصادیق عینی روش‌های جنگی مغایر با کرامت انسانی، از قبیل «ایجاد عمدی قحطی و گرسنگی»، «اقدامات تلافی جویانه» و «غدر» معطوف شده است. این موارد، ذیل چارچوبی تطبیقی و از دو منظر «فقه اسلامی» و «حقوق بشردوستانه بین‌المللی» مورد تحلیل و واکاوی دقیق قرار گرفته‌اند. نکته دوم، در رویکرد انتخابی پژوهش نهفته است. در حالی که مطالعات پیشین، عمدتاً مسئله نقض کرامت انسانی در جنگ را از منظر ابزار نبرد و اصول بنیادین حقوق مخاصمات مسلحانه، همچون «اصل تفکیک» و «اصل تناسب» مورد بررسی قرار داده‌اند، این نوشتار با اتخاذ رویکردی تحلیلی-تطبیقی، به صورت اخص به شناسایی، طبقه‌بندی و تبیین خود «روش‌های نقض‌کننده حیثیت و کرامت انسانی» در جریان مخاصمات مسلحانه پرداخته است. به عبارتی دامنه مباحث را از حیطه وسایل نبرد به عرصه شیوه‌های نبرد گسترش داده است.

روش پژوهش

از منظر روش شناسی، پژوهش حاضر دارای ویژگی‌هایی به شرح زیر است:

۱. نوع پژوهش

این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است. در بخش توصیفی، مفاهیم پایه‌ای همچون اصل حیثیت و کرامت انسانی، حقوق بشردوستانه بین‌المللی، روش‌های جنگی مغایر با حیثیت انسانی و حمایت از رفتار انسانی در مخاصمات مسلحانه از منظر اسلام و

حقوق بشردوستانه گردآوری، توصیف و تبیین شده‌اند. در بخش تحلیلی، با مقایسه و ارزیابی دیدگاه‌های دو نظام حقوقی (اسلام و حقوق بشردوستانه بین‌المللی)، به تحلیل شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود در مصادیق روش‌های مغایر با حیثیت انسانی پرداخته شد.

۲. رویکرد پژوهش

رویکرد تحقیق تحلیلی-تطبیقی است. تطبیقی از آن جهت که پژوهش به بررسی دیدگاه دو نظام حقوقی مختلف (اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه) می‌پردازد و نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها را در زمینه‌ی احترام به کرامت انسانی در جنگ تحلیل می‌کند.

۳. روش گردآوری داده‌ها

داده‌ها و اطلاعات از طریق مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند. بدین معنا که پژوهش مبتنی بر بررسی منابع مکتوب اعم از آیات قرآن، روایات، منابع فقهی، کنوانسیون‌ها، پروتکل‌های بین‌المللی و آثار علمی مرتبط است.

۴. روش تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها به شیوه کیفی و استنباطی انجام گرفته است. پژوهشگر با تفسیر متون دینی و اسناد بین‌المللی، به استخراج مصادیق روش‌های مغایر با حیثیت انسانی از منظر آموزه‌های اسلامی و حقوق بین‌المللی بشردوستانه پرداخته و آن‌ها را در قالب مقایسه تطبیقی داده است.

بنابراین، از نظر روش‌شناختی، این پژوهش را می‌توان در زمره مطالعات توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی و روش گردآوری کتابخانه‌ای دانست که از طریق تحلیل کیفی به تبیین مفهومی و مقایسه‌ای موضوع پرداخته است.

مراحل انجام تحقیق بشرح زیر است:

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- حیثیت و کرامت انسانی

حیثیت و کرامت انسانی^۱ مترداف یکدیگر و در لغت به معنی ارزش، حرمت، بزرگواری، عزت، شرافت، انسانیت، شأن و منزلت است (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۱۱، ص ۱۶۰۷۰). در کتاب لغت حقوقی بلاک به معنای شرف، افتخار، احترام، امتیاز، مقام و رتبه و شرافت برجسته (Campbell, 1968: 456)، و کتاب لغت وبستر، ارزش و حرمت ذاتی (Webster's, 1986: 632) می‌باشد. همچنین در دایره‌المعارف انگلیسی آکسفورد چنین معنایی ذکر شده است (English Dictionary, 1996: 398). در اصطلاح «حقی است ذاتی که همه افراد انسانی از آن برخوردارند، مادامی که خود انسان آن کرامت و حیثیت را به جهت جنایت و خیانت بر خویشان یا بر دیگران از خود سلب نکند، دیگران مکلف به مراعات این حق هستند» (جعفری، ۱۳۸۶: ۲۲۵). به سخن دیگر، اصل حیثیت و کرامت انسانی مقرر می‌نماید، همه موجودات بشری به صرف انسان بودن و فارغ از هرگونه تمایز و حتی نوع عملکرد از حیثیت ذاتی برخوردارند. پس همه آنان در پیشگاه قانون و مجریان آن برابری و واجد کرامت هستند و باید به حیثیت و کرامت‌شان احترام گذاشته شود و حیثیت ذاتی آنها مورد حمایت قرار گیرد (قربان نیا، ۱۳۸۷: ۸۶).

۲-۱- مخاصمه مسلحانه

امروزه در اکثر نوشته‌ها به جای جنگ واژه "مخاصمه مسلحانه"^۲ استفاده شده است. به عنوان مثال، اسناد کمیته بین‌المللی صلیب سرخ کلاً از واژه مخاصمه مسلحانه استفاده نموده است. همچنین در برخی از توافقنامه‌های بین‌المللی، مانند "سند نهایی کنفرانس دیپلماتیک و توسعه حقوق بین‌الملل بشردوستانه قابل اجرا در مخاصمات مسلحانه" این واژه به کار رفته است. مهم‌تر از همه منشور ملل متحد است که در آن به هیچ عنوان کلمه جنگ به کار نرفته است (Roberts and Gueiff, 2000: 2). دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق در قضیه تادیج اظهار داشت: «هنگامی که نیروهای مسلح دو دولت به زور متوسل شوند، مخاصمه مسلحانه رخ داده است» (ICTY, 1995). بنابراین، مخاصمات مسلحانه، مخاصماتی هستند که اولاً طرفین درگیر، به نیروهای مسلح متوسل می‌شوند، و ثانیاً عملیات نظامی در چارچوب مناسبات کشورها یعنی میان دو یا چند کشور به وجود آید.

۳-۱- روش‌های جنگی مغایر با حیثیت انسانی

منظور از روش‌های جنگی عبارت است از هر تاکتیک و یا راهبرد مشخص و نیز راه‌های اجرایی‌گیری است که برای ناتوان‌سازی دشمن به کار می‌رود و ضرورتاً ناظر به مسأله سلاح‌های جنگی و نحوه به‌کارگیری آنها نمی‌باشد (Gaggioli and Melzer, 2020, PP: 235-261). به این ترتیب می‌توان گفت: روش‌های جنگی مغایر با حیثیت انسانی عبارت است از آن دسته از راهبردها و روش‌ها در زمان مخاصمات مسلحانه‌ای که کاربرد آن (گرچه بدون استفاده از سلاح باشد) نقض قواعد پذیرفته شده حقوقی در باره رفتار انسان در ارتباط با دشمن باشد.

1. Human dignity
2. Armed Conflict

۱-۴- حقوق بشردوستانه بین‌المللی

حقوق بشردوستانه^۱ به عنوان بخشی از حقوق بین‌الملل، مجموعه‌ای از مقررات و قواعد حقوق بین‌الملل است که ضمن تعیین حقوق حمایت از افراد انسانی-اعم از رزمنده یا غیررزمنده(غیرنظامی)- و اموال غیرنظامی و حقوق طرف‌های متخاصم در مخاصمات مسلحانه- اعم از بین‌المللی یا غیربین‌المللی- تکالیف افراد انسانی و طرف‌های متخاصم را نیز در آن مخاصمات مشخص می‌کند(ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۴: ۲۶). علاوه بر آنکه این قواعد به دلایل انسان‌دوستانه حق طرفین متخاصمه را در انتخاب و استفاده از ابزارها و شیوه‌های جنگی محدود می‌کند(کنعانی و همکاران، ۱۳۸۵: ۳).

حقوق بشردوستانه برای کاستن از درد و رنج انسان‌ها در طول منازعات مسلحانه، دو تدبیر اساسی را بنیان نهاده است: اول قرار دادن یک ماهیت حقوقی حاکم بر انجام عملیات‌های نظامی و دوم قراردادن ماهیتی اخلاقی که به دنبال کاهش رنج و درد انسان‌ها در طول جنگ است(جعفری، ۱۳۹۶). از این رو، اجازه نمی‌دهد اهداف نظامی به هر شیوه و روشی تحصیل بشوند. چرا که هدف از هنجارهای حقوق بشردوستانه انسانی‌تر کردن مخاصمات و حمایت از غیرنظامیان در جنگ است(ذاکر حسین، ۱۴۰۰).

۱-۵- حقوق بشردوستانه اسلامی

مفهوم حقوق بشردوستانه در اسلام، شامل برخی قواعد بنیادی مبتنی بر گذشت، رحم و همدردی است که در تمامی مخاصمات مسلحانه بدون توجه به ماهیت آنها کاربرد دارد. زیرا، این قواعد منشا الهی دارند و باید به وسیله همه بدون تبعیض و تمایز مراعات گردند. از این رو، ملاحظه و رعایت قواعد انسان‌دوستانه بین‌المللی در اسلام جزئی از ایمان است(حامد سلطان، ۱۳۷۲). به دیگر سخن؛ مقصود از حقوق بشر دوستانه در اسلام، کلیه امتیازات و اقتدارات مشروعی است که اسلام در جنگ برای دشمن شناخته است. این حقوق ممکن است، مستقیماً انسان‌ها را مورد حمایت قرار دهد و یا به طور مستقیم حمایت از اموال، ساختمان‌ها و حتی حیوانات را بر عهده بگیرد(ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۵: ۱۴۷).

لازم به ذکر است که حقوق بشردوستانه اسلامی و حقوق بشر اسلامی تفاوت دارند. در قلمرو، زمان اجرا و موضوع حمایت نهفته است. حقوق بشردوستانه اسلامی به مجموعه قواعد و آموزه‌های اسلامی اطلاق می‌شود که رفتار مسلمانان را در زمان جنگ و مخاصمات مسلحانه تنظیم می‌کند. هدف آن، کاهش آلام انسانی در جنگ و حمایت از غیرنظامیان، اسیران، مجروحان و حتی دشمنان است. در مقابل، حقوق بشر اسلامی ناظر بر حقوق و آزادی‌های ذاتی انسان در تمام شرایط زندگی، اعم از صلح و جنگ است. این نظام بر پایه کرامت ذاتی انسان و مسئولیت او در برابر خداوند بنا شده و شامل حقوقی مانند حق حیات، آزادی، عدالت، امنیت، آموزش و کرامت اجتماعی است. به بیان دیگر، حقوق بشردوستانه اسلامی شاخه‌ای محدود از حقوق بشر اسلامی در شرایط جنگ محسوب می‌شود.

۲- حمایت از رفتار انسانی در مخاصمات مسلحانه

1. International Humanitarian Law (IHL)

حمایت از حیثیت و کرامت انسانی به عنوان «مهم‌ترین اصل مبنایی و پایه گذار نظام بین‌المللی حقوق بشر که گاه از آن با تعبیری چون «اصل شرافت یا عزت انسانی» نیز یاد می‌شود» (مطلبی و همکاران، ۱۴۰۲)، از نیمه دوم قرن ۱۹ میلادی، به عبارتی بعد از جنگ میان سه کشور اروپایی فرانسه، اتریش و ایتالیا در محلی در شمال ایتالیا، بنام «سولفرینو»^۱ (۱۸۵۹ م.) آغاز شد. این قواعد و مقررات از دو طریق وارد حقوق بشردوستانه شد: اول؛ از طریق کنوانسیون‌های منعقد در «لاها» در سال‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ صورت پذیرفت که بیشتر ناظر به چگونگی رفتار دولت‌ها و اتخاذ روشی‌های جنگی در درگیری‌های مسلحانه است؛ مانند کنوانسیون چهارم لاهه ۱۹۰۷ در خصوص قوانین و عرف‌های جنگ زمینی، پروتکل ۱۹۲۵ ژنو، کنوانسیون ۱۹۷۲ ممنوعیت سلاح‌های بیولوژیک و...؛ دوم؛ از طریق تدوین قوانین بشردوستانه و احترام به تمامیت افراد در منازعات مسلحانه است که به صورت عمده از طریق کنوانسیون‌های منعقد در ژنو شکل گرفت که مشتمل بر دو دسته است. دسته اول: کنوانسیون چهارگانه ژنو (شامل: الف) کنوانسیون اول ژنو برای بهبود وضعیت مجروحان و بیماران در نیروهای مسلح در صحنه نبرد؛^۲ ب) کنوانسیون دوم ژنو برای بهبود وضعیت مجروحان و اعضای کشتی شکسته نیروهای مسلح دریایی؛^۳ ج) کنوانسیون سوم ژنو در خصوص نحوه رفتار با اسرای جنگی؛^۴ د) کنوانسیون چهارم ژنو در خصوص حمایت از افراد غیرنظامی در زمان جنگ؛^۵ و دسته دوم: پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ شامل: الف) پروتکل اول در خصوص حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه بین‌المللی؛^۶ ب) پروتکل دوم در خصوص حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی.^۷

«رفتار انسانی»^۸ اصلی مترقی و منشأ تعهدات ایجابی و ناظر به حقوق رفاهی مادی و معنوی و منشأ بایدهاست (فضائلی، ۱۴۰۰). از آنجایی که یکی از مهم‌ترین هدف از تدوین حقوق بشردوستانه وارد کردن حس بشردوستی به ماهیت خشن و بی‌رحم جنگ بوده است؛ به همین لحاظ احترام به رفتار انسانی در مخاصمات مسلحانه مورد توجه قرار گرفته بود. در نزد تدوین‌کنندگان کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو رعایت رفتار انسانی در منازعات مسلحانه از چنان اهمیتی برخوردار بود که علاوه بر درج این اصل در ماده ۱۳ و ۲۰ کنوانسیون سوم و ماده ۲۷ و ۳۷ کنوانسیون چهارم، ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو را به خود اختصاص داد؛^۹ در صورت بروز نزاع مسلحانه که جنبه بین‌المللی نداشته باشد و در خاک یکی از دول معظمه متعاهد روی دهد هر یک از متخاصمین مکلفند که لااقل مراتب زیر را رعایت نمایند:

1. Solferino
2. Geneva Convention I for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (1949).
3. Geneva Convention II for the Amelioration of the Condition of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea (1949).
4. Geneva Convention III Concerning the Treatment of Prisoners of War (1949).
5. Geneva Convention IV Concerning the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949).
- 6- Protocol of 8 June 1977 Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Concerning the Protection of Victims of International Armed Conflicts (AP I).
7. Protocol of 8 June 1977 Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Concerning the Protection of Victims of Non- International Armed Conflicts (AP II).
8. Human Behavior/ Human Treatment

۱. باکسانی که مستقیماً در جنگ شرکت ندارند به انضمام افراد نیروهای مسلحی که اسحله به زمین گذاشته باشند، یا کسانی که به علت بیماری یا زخم یا اسارت یا هر علت دیگری قادر به جنگ نباشند در همه احوال بدون هیچ گونه تبعیض نامطلوب ناشی از نژاد، رنگ، مذهب، عقیده، جنس، اصل و نسب یا ثروت یا هر علت مشابه آن با اصول انسانیت رفتار خواهد شد. اعمال ذیل در مورد اشخاص مذکور بالا در هر زمان و در هر مکان ممنوع است و خواهد بود:

الف- لطمه به حیات یا تمامیت بدنی من جمله قتل به تمام اشکال آن، زخم زدن، رفتار بی‌رحمانه، شکنجه و آزار؛

ب- اخذ گروگان؛

ج- لطمه به حیثیت اشخاص من جمله تحقیر و تخفیف؛

د- محکومیت و اعدام بدون حکم دادگاهی که صحیحاً تشکیل شده و جامع تضمینات قضایی که ملل متمدن ضروری می‌دانند، باشد؛

۲. زخم‌داران و بیماران جمع آوری و پرستاری خواهند شد.»

پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ نیز بر لزوم احترام و حفظ حیثیت و کرامت انسانی در درگیری‌های مسلحانه تاکید کرده است. چنانکه در ماده ۷۵ پروتکل اول و ماده ۴ پروتکل دوم ضمن تاکید بر احترام به حیثیت افراد و بهره‌مند شدن از برخورد انسانی در همه اوضاع و احوال؛ اهانت به کرامت و حیثیت انسانی، به ویژه رفتار تحقیر آمیز و خوار کننده، زنا به عنف، فحش‌های اجباری و هرگونه تعرض بی‌شرمانه توسط هر کس و در هر زمان را ممنوع اعلام کرده است. رعایت رفتار انسانی در مجموعه قواعد عرفی حقوق بین‌الملل بشردوستانه (قاعده ۸۷) نیز مورد تاکید قرار گرفته است (Henckaerts and Doswald-Beck, 2005: 206).

از دیدگاه اسلام، رعایت رفتار انسانی و بدون تبعیض با دشمن را می‌توان در ذیل آیات قتال با عبارت «وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» نیکی کنید که خدا نیکوکاران را دوست می‌دارد (سوره بقره، آیه ۱۹۵)، ملاحظه کرد. علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌نویسد: رفتار نیک و انسانی داشتن و با احسان برخورد کردن با دشمنان به منزله‌ی آن نیست که دست از جهاد بکشید و دشمنان را به حال خود رها سازید، بلکه منظور از احسان و این آیه آن است که عملیات رزمی در صحنه جهاد باید به گونه‌ای انجام گیرد که شایسته هر موقعیت باشد؛ آنجا که باید جنگید، بجنگید و آنجا که باید از جنگ دست بکشید، از خون‌ریزی خودداری نمایند، جایی که مقاومت و شدت عمل می‌طلبد، مقاوم و جدی باشند، جایی که عفو و اغماض نیکو است از آن چشم‌پوشی نکنند و به بهترین وجهش انجام دهند (طباطبایی، ج ۲، ص ۹۳). پیش‌بینی اصل «رفتار انسانی و نیکی نمودن به دشمن» دارای بار عاطفی و عقیدتی است، زیرا هر انسانی چون موجودی با کرامت و دارای روح الهی است، به رغم هر نوع آلودگی و فساد توان ارتقای معنوی و نیل به مقام والای شایسته خود را دارد؛ دشمن نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست؛ او هم می‌تواند از این رافت اسلامی برخوردار باشد (عمید زنجانی، ۱۳۸۳: ۴۷).

قواعد اسلامی مربوط به مخاصمات مسلحانه مبتنی بر گذشت، رحم و همدردی است، چه آن که دین همواره به رعایت موازین اخلاقی و وجدانی امر می‌کند، و برای آن حد و مرزی نمی‌شناسد. چنانکه در آیه ۸ از سوره مائده، بر ضرورت رفتار عادلانه با دشمنان تأکید نموده و آیه ۱۹۰ از سوره بقره، به مسلمانانی که در راه خدا می‌جنگند، امر می‌کند که هرگز از حدود عدالت و انصاف خارج نشوند و گام در راه تعدی و ستمگری نگذارند. کشتار زنان و کودکان، کشتار افرادی که توانایی جنگ ندارند، مانند پیرمردان، کشتار افراد بدون سلاح و افرادی که در جنگ شرکت ندارند، مثله کردن، کشتار فراریان پس از ظهور شکست آن، کشتن مجروحان، آلوده نمودن آب‌های مصرفی دشمن، رفتار بی‌رحمانه، شکنجه و آزار و لطمه به حیثیت اشخاص و ... از مصادیق نفی تعدی و ستمگری است که در برخی از روایات و تفاسیر به آنها اشاره شد (جعفری، ۱۳۹۴: ۱۶۶). در واقع، اسلام پیش از جنگ و پس از پیروزی، به حقوق انسانی توجه ویژه‌ای دارد. همواره به مسلمانان توصیه شده است که آغازگر جنگ نباشند، لذا در صورت پیروزی از تعرض به زنان، کودکان، افراد سالخورده و ناتوان خودداری کنند و مراقب باشند که سپاهیان به حقوق این افراد تعرض نکنند و متخلفان را مؤاخذه نمایند (هاشمی شاهرودی و میرزاامرجی، ۱۴۰۳).

جدول مقایسه‌ای از اشتراکات و تفاوت‌های اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه در مورد روش‌های مغایر با کرامت انسانی

محمور مقایسه	اسلام	حقوق بین‌المللی بشردوستانه	اشتراکات
منشا اصول	وحی الهی، قرآن، سنت پیامبر و ارزش‌های اخلاقی	توافقات و قراردادهای انسانی، مانند کنوانسیون‌های ژنو	هر دو به کرامت انسان اهمیت می‌دهند.
مبانی اخلاقی	اخلاق دینی، تکلیف شرعی، مسئولیت الهی	تعهدات قراردادی و عرفی	هر دو انسانیت و احترام به قربانیان جنگ را تأکید می‌کنند.
قلمرو اجرا	تمام شرایط زندگی انسان، به‌ویژه در مخاصمات مسلحانه	مخاصمات مسلحانه	هر دو روش‌های غیرانسانی در جنگ را ممنوع می‌کنند.
روش‌های مغایر با کرامت	گرسنگی دادن، اقدام تلافی‌جویانه، امان ندان و توسل به غدر	گرسنگی دادن، اقدام تلافی‌جویانه، امان ندان و توسل به غدر	روش‌های غیرانسانی مشترک هستند.
هدف اصول	حفظ کرامت انسانی و اطاعت از دستور الهی	کاهش رنج انسانی و رعایت تعهدات بین‌المللی	محافظة از انسان‌ها در جنگ و جلوگیری از رفتارهای غیرانسانی

۳- مصادیق روش‌های جنگی مغایر با حیثیت انسانی در دو دیدگاه

مصادیق روش‌های مغایر با حیثیت انسانی را می‌توان در دو دسته بشرح زیر تشریح کرد.

۳-۱- مصادیق روش‌های عام

مواردی از شیوه‌های جنگی وجود دارد که هر یک از طرفین تخاصم به منظور وادار کردن حریف خود به تسلیم و یا شکست، آنها را تنها علیه جمعیت غیرنظامی به کار می‌گیرند. به مجموع روش‌هایی که هر یک از طرفین تخاصم آن روش را صرفاً علیه غیرنظامیان به کار می‌گیرند، شیوه یا روش‌های عام مغایر با حیثیت انسانی نامیده می‌شود. البته ممکن است این شیوه‌ها علیه نظامیان نیز به کار گرفته شود، اما عمده‌ی استفاده از این روش علیه غیرنظامیان می‌باشد.

۳-۱-۱- گرسنگی دادن

الف) گرسنگی دادن در حقوق بشردوستانه

یکی از تاکتیک‌های جنگی که از گذشته در مخاصمات مسلحانه علیه جمعیت غیرنظامی مورد استفاده قرار می‌گرفت، گرسنگی دادن^۱ به غیرنظامیان بوده است (Fleck, 2009:136). معنای گرسنگی دادن چیزی ورای تحمل و یا تحمیل بی‌غذایی و بی‌آبی تا حد مرگ است و چیزهایی دیگر مانند دارو که برای حیات و بقا ضروری است. عدم دسترسی مردم به غذا و دارو، سبب آسیب‌های جسمی و روحی و شیوع بیماری‌ها و نابودی بشر، به ویژه کودکان، زنان و سالخورده‌گان شده و عملی غیرانسانی تلقی می‌شود. زیرا حق حیات به عنوان اصلی‌ترین و بالاترین حق بشری با محدودیت مواجه می‌گردد، و حال آن که این حق بنیادین بشری را نمی‌توان تحت هیچ شرایطی محدود کرد (Spencer, 2004: 5). گرسنگی هم روند و هم نتیجه است. به عنوان نتیجه، به منزله محرومیت از غذا تا سر حد مرگ است. معمولاً طی دو ماه محرومیت از غذا به مرور عملکرد بدن و ذهن افراد سالم بزرگسال مختل شده و فوت می‌کنند. همچنین روندی است که مانع می‌شود، گروه‌های هدف، به مواد و ملزومات حیاتی دسترسی داشته باشند و هنگامی نگران کننده است که گروه‌های گسترده‌ای از افراد و جوامع مشمول این محرومیت قرار گیرند (حسینیاکبرنژاد، ۱۴۰۰).

بند ۱ ماده ۵۴ پروتکل اول ۱۹۷۷ گرسنگی دادن به عنوان یک روش جنگی را ممنوع کرده و در بند ۲ ماده ۵۴ تعرض به آنچه را که برای حیات و بقای غیرنظامیان طرف مخاصمه نظیر مواد غذایی، مناطق کشاورزی برای تولید مواد غذایی، محصولات کشاورزی و دامی، تاسیسات و ذخایر آب آشامیدنی و کارگاه‌های آبرسانی ضروری است، با هر انگیزه‌ای اعم از نابودی آنان با تحمیل گرسنگی یا وادار ساختن آنها به تخلیه محل مورد نظر، ممنوع اعلام نموده است. علاوه بر آنکه به استناد شق ب از بند ۲ ماده ۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی تحمیل گرسنگی به غیرنظامیان به عنوان روش جنگی، جنایت جنگی تلقی شده است. برابر قاعده ۵۳ مجموعه قواعد عرفی حقوق بین‌المللی بشردوستانه، گرسنگی اجباری به غیرنظامیان ممنوع اعلام شده و در قاعده ۵۴ مقرر نمود: «اقدام به حمله، نابود کردن، خارج کردن یا غیر قابل استفاده کردن اموالی که برای حیات جمعیت غیرنظامی ضروری است، ممنوع می‌باشد» (Henckaerts and Doswald-Beck, 2005: 186-193).

جنگ‌های معاصر دربردارنده نمونه‌های فراوانی از گرسنگی دادن غیرنظامیان است. به عنوان نمونه، در جنگ سوریه رواج گرسنگی دادن غیرنظامیان به عنوان یکی از وجوه متمایز این جنگاز مخاصمات مشابه دیگر قلمداد شده است (UNHRC, UN

1. Starvation

(Doc, 2018). کمیسیون تحقیق سازمان ملل راجع به سوریه در گزارش سال ۲۰۱۸ اعلام داشت که غیرنظامیان گرفتار در مناطق درگیری به‌صورت مستمر از امکان خروج با اهداف درمانی و پزشکی و توزیع آذوقه و لوازم بهداشتی محروم هستند (Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 2018). در اینجا می‌توان به محاصره مناطق شیعه نشین نبل و الزهرا در سوریه اشاره کرد که بنا بر گزارش شورای حقوق بشر سازمان ملل، ساکنان این مناطق قربانی جنایت گرسنگی دادن بوده‌اند (Ibid, para. 14). محاصره دریایی سواحل و بنادر لبنان توسط رژیم صهیونیستی در جنگ علیه حزب الله در تابستان سال ۲۰۰۶ نیز نمونه دیگر از در مضیقه قرار دادن جمعیت غیر نظامی (گرسنگی دادن غیرنظامیان) است (ممتاز و شایگان، ۱۳۹۳: ۵۴-۵۲). همچنین، هیأت حقیقتیاب شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد درباره نقض‌های حقوق بشر و حقوق بشردوستانه در غزه، محاصره کامل این منطقه را مصداق بارز گرسنگی دادن در حقوق مخاصمات دانسته که متهمی به گرسنگی در میان ساکنان غزه شده است. علاوه بر آنکه، استفاده از شیوه تحمیل گرسنگی اجباری بر غیرنظامیان به عنوان یک حربه نظامی، از طریق محروم ساختن این افراد از لوازم حیاتی که برای بقای آنها ضروری است، را می‌توان بعد از عملیات طوفان‌الاقصی^۱ یعنی ۱۵ مهر سال ۱۴۰۲ (۷ اکتبر ۲۰۲۳م) اشاره کرد.

غزه از سال ۲۰۰۷ تاکنون تحت محاصره همه‌جانبه رژیم اشغالگر قدس قرار دارد که این باریکه را به بزرگ‌ترین زندان روباز جهان تبدیل کرده است و از سوی دیگر با وجود اینکه بارها مقامات و نهادهای جهانی از وقوع فاجعه انسانی در غزه در اثر جنگ اخیر خبر داده و در این خصوص هشدار داده‌اند، اما صهیونیست‌ها از ارسال هرگونه کمک‌های بشردوستانه به غزه جلوگیری می‌کنند و گذرگاه رفح نیز از سوی مصر بسته است. به همین دلیل مردم غزه، علاوه بر بمباران روزانه صهیونیست‌ها، شاهد گرسنگی عمده‌ی نیز در اثر محاصره همه‌جانبه هستند. فرانچسکا آلبانیز، گزارشگر ویژه در مورد وضعیت حقوق بشر در سرزمین‌های اشغالی فلسطین در بند ۲۶ گزارش خود به جلسه پنجاه و پنجم شورای حقوق بشر (۲۰۲۴) بیان می‌کند: «محاصره شدید غزه توسط اسرائیل موجب ممانعت از دسترسی افراد به تجهیزات و لوازم حیاتی برای بقای آنها شده و همین موضوع منجر به مرگ بر اثر گرسنگی، از جمله کودکان در روز گردیده است» (HRC/73/55, 2024, paragraph: 26).

ب) گرسنگی دادن از نظر اسلام

از نظر اسلام نیز گرسنه نگاهداشتن به قصد از پا درآوردن دشمن و ایجاد زمینه‌های منتهی به آن و بستن راه رسیدن غذا به دشمن از مقررات ممنوعه نظامی اعلام شده است (عمید زنجانی، ۱۳۸۳: ۵۶)؛ چنانکه در فقه اسلامی توسل به این شیوه در جنگ بهکشتن دشمن به طور صبر یا قتل با صبر تعبیر شده است. قتل با صبر به معنی رها کردن دشمن تفسیر نموده‌اند تا فرد به تدریج از تشنگی و گرسنگی و بیماری بمیرد (عمید زنجانی، ۱۳۸۳: ۳۷۲). دلیل این ممنوعیت آیه شریفه «الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَغْتَابُوا» (سوره

۱- طوفانُ الاقصی عملیات نظامی نیروهای حماس علیه رژیم صهیونیستی (اسرائیل) و در واکنش به جنایات آن رژیم در کشتار فلسطینیان و هتک حرمت مسجدالاقصی بود. این عملیات در سرزمین‌های اشغالی تحت کنترل اسرائیل در ۱۵ مهر سال ۱۴۰۲ (۷ اکتبر ۲۰۲۳م) آغاز و تا چندین روز ادامه داشت. در این عملیات غافلگیرانه ده‌ها نفر از شهرکنشینان اسرائیلی و تعدادی از فرماندهان نظامی آنها را اسیر کرده و به غزه بردند. این عملیات شکستی بی‌سابقه برای اسرائیل ارزیابی شد.

بقره، آیه ۱۹۰) است. در این آیه شریفه خداوند منان به مسلمانان دستور می‌دهد در جنگ باید عدالت و حق رعایت شده و از حدود و مرز الهی تجاوز نکرد و حتی مقررات و عواطف انسانی را در جنگ مراعات نمود و متعرض بیماران، زنان، کودکان و سالمندانی که با شما (یعنی رزمندگان مسلمان) کاری ندارند، نشوید (قرائتی، ۱۳۷۵: ۳۸۹). وقتی مسلمانان از جنگیدن با این دسته از افراد منع شدند، آیا از گرسنگی دادن به آنها به قصد از پادآوردنشان منع نشدند؟ مسلم است که به طریق اولی از این عمل باز داشته شدند. زیرا که گرسنگی دادن و ممانعت از رسیدن غذا به آنها تخلف از حدود الهی است.

نگرش به سیره دفاعی رسول خدا (ص) حکایت از آن دارد که آن حضرت گرسنه نگاهداشتن افراد دشمن را مغایر با اصول بشردوستانه اسلامی می‌دانسته و به ممنوعیت این عمل پای بند بودند. چنانکه آن حضرت در سال ششم هجری درباره مردم مکه - یعنی دشمنان مسلمین و همانان که آغاز هجرت رسول خدا (ص) با ایشان در جنگ بودند - با این که می‌توانستند با عمل به این شیوه مکان را به تسلیم وادارند، هرگز از این شیوه استفاده نکردند و حتی هنگامی که ثمامه، سرکرده قبیله یمامه، بر آن شد تا از ورود غله به مکه جلوگیری کند، به این قصد که مکان مجبور به گرویدن به اسلام گردند، رسول الله (ص) به ثمامه دستور دادند تا از این شیوه خودداری کند (محقق داماد، ۱۳۸۳: ۱۰۷-۱۰۶).

آیه شریفه « وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا » (سوره انسان، آیه ۸) نیز دلیل دیگری بر ممنوعیت گرسنگی دادن به افراد دشمن است. اگرچه بنابه گفته صاحب المیزان این آیه شریفه به سبب عمل ستودنی امیرالمومنین علی (ع) و حضرت فاطمه (علیهما السلام) نازل شده است (طباطبایی، ج ۲۰، ص ۲۱۲)، اما سوال این است که اقدام آن بزرگواران درباره چه موضوعی بوده که خداوند منان در شأن آنها این آیه را نازل فرمودند؟ مسلم است رفع گرسنگی. رفع گرسنگی چه کسانی؟ رفع گرسنگی یکی از افراد طبقات اشاره در آیه شریفه، اسیر است. «اسیر به مردانی از سپاهیان کفار گفته می‌شود که در جنگ با مسلمانان توسط ایشان دستگیر و گرفتار شده‌اند». (زرشگی، ۱۴۰۲).

۳-۲- اقدام تلافی جویانه

الف) اقدامات تلافی جویانه از نگاه حقوق بشردوستانه

از نظر کمیسیون حقوق بین‌الملل، اقدام تلافی جویانه عبارت است از عملی غیرقانونی همراه با اعمال زور که به شکل دفاع از خود، در پاسخ به نقض تعهد قبلی صورت می‌گیرد (مشهدی و دقیق، ۱۴۰۰). تا قبل از جنگ جهانی اول هیچ گونه محدودیتی در زمینه اقدامات تلافی جویانه وجود نداشت، اما بعد از آن که میثاق جامعه ملل و پیمان بریان - کلوق محدودیت‌هایی بر جنگ ایجاد کردند، توسل به اقدامات تلافی جویانه محدود شد (کاسسه، ۱۳۷۰: ۲۵۷-۲۵۶). ضمن آنکه مطابق با بند ۴ ماده ۲ منشور، تهدید و توسل به زور در مناسبات بین‌المللی که مستلزم استفاده از ابزارهای جنگی بود، منع شد (به استثنای دفاع مشروع، موضوع ماده ۵۱ منشور)، اقدامات تلافی جویانه با استفاده از نیروهای نظامی، چون نقض قاعده منع توسل به زور محسوب می‌شود، ممنوع

گردید (Bledsoe and Boezek, 1987: Pootnote No. 315). چراکه چنانچه اقدامات تلافی جویانه تدریجاً گسترش یابد ممکن است منجر به جنگ شود (شارل روسو، ۱۳۶۹: ۲۱-۱۷). با این حال عموماً پذیرفته شده است که اقدامات تلافی جویانه نباید علیه افراد و اهداف غیرنظامی هدایت شوند (سیاه رستمی، ۱۳۹۴: ۹۰).

تلاش‌های بین‌المللی فراوانی برای حمایت از افراد و اهداف در برابر اقدامات تلافی جویانه صورت گرفته است که سرآغاز آن کنوانسیون ژنو راجع به رفتار با اسرای جنگی در سال ۱۹۲۹ می‌باشد که در ماده ۲ ممنوعیت اقدامات تلافی جویانه علیه این افراد را در آن درج کرد. سپس کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو هرگونه اقدامات تلافی جویانه علیه گروه‌های خاص مورد حمایت ذیل چهار کنوانسیون، شامل مجروحان، بیماران، کشتی شکسته‌ها، پرسنل مذهبی و پزشکی، زندانیان جنگی، غیرنظامیان در سرزمین‌های اشغالی را ممنوع نموده است (ماده ۴۶ کنوانسیون اول ژنو، ماده ۴۷ کنوانسیون دوم ژنو، ماده ۱۳ کنوانسیون سوم ژنو و ماده ۳۳ کنوانسیون چهارم ژنو). شدت ممنوعیت اقدامات تلافی جویانه در حقوق بین‌الملل معاصر را می‌توان در پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷ مشاهده کرد. اگرچه این ممنوعیت‌ها صرفاً ممنوعیت خاص یا جزئی بودند نه ممنوعیت عام یا کلی، با این وجود نسبت به ممنوعیت‌های گذشته پیشرفت قابل ملاحظه‌ای داشته و پروتکل فهرست کاملی از ممنوعیت‌های خاص را از ماده ۵۱ تا ۵۶ احصاء کرده است. به استناد پروتکل مذکور، اقدامات تلافی جویانه علیه موارد زیر صریحاً ممنوع شده است:

الف) مجروحان، بیماران و غرق شدگان (ماده ۲۰)؛ ب) جمعیت غیرنظامی (بند ۶ ماده ۵۱)؛ ج- اموال غیرنظامی (بند ۱ ماده ۵۲)؛ د) اموال و اماکن فرهنگی (بند ۳ ماده ۵۳)؛ ه) اموال ضروری برای حیات و بقای غیرنظامیان (بند ۴ ماده ۵۴)؛ و) محیط زیست طبیعی (بند ۲ ماده ۵۵)؛ ز) کارگاه‌ها و تأسیسات دارای نیروهای خطرناک، یعنی سدها، آب بندها و نیروگاه‌های هسته‌ای تولید برق (بند ۴ ماده ۵۶).

ب) اقدامات تلافی جویانه از نگاه آموزه‌های اسلام

از نظر اسلام نیز اقدامات تلافی جویانه غیرمشروع و غیر مجاز است. زیرا که اقدام تلافی جویانه بر خلاف معامله به مثل که یک عمل قانونی است، اقدامی غیر قانونی می‌باشد. معامله به مثل^۱ و اقدامات تلافی جویانه هر دو اقداماتی قهری نسبت به یک دولت معین و موثر در منافع او است، ولی وجه افتراق این دو آن است که در معامله به مثل نقض حقوق موضوعه صورت نمی‌گیرد و در واقع اعمال قاطعانه یک حق به منظور پاسخ به عمل مشابه دولت دیگر است. از این رو، عمل غیر مشروع تلقی نمی‌گردد (شارل روسو، ۱۳۶۹: ۲۵). در نگاه شریعت اسلام، اقدامات غیرمشروع و تجاوزکارانه دشمنان را نمی‌توان با همان اقدامات تلافی کرد، لذا اسلام، مسلمانان را از دست زدن به اعمالی که در آن موازین تقوا رعایت نشود، یعنی اعمال خلافی که دشمنان به آن کار اقدام می‌کنند، بر حذر داشته است (سوره مائده، آیه ۸ و نیز آیه ۲)، چنانکه علامه طباطبایی در تفسیر آیات ۱۲۶ و ۱۲۷ از سوره نحل می‌گوید: معنای آیه اول این است که اگر خواستید کفار را به خاطر اینکه شما را عقاب کرده‌اند، عقاب کنید، رعایت انصاف را بکنید، و آن گونه که آنها شما را عقاب کرده‌اند، عقاب‌شان کنید نه بیشتر. و در معنای جمله «وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ» این

۱. Retorsion

است که اگر به تلخی عقاب کفار بسازید و در مقام تلافی برنیاید برای شما بهتر است، چون این صبر شما در حقیقت اینار رضای خدا و اجر و ثواب او بر رضای خودتان و تشفی قلب خودتان است، در نتیجه عمل شما خالص برای وجه کریم خدا خواهد بود (طباطبایی، ج ۱۲، ص ۵۳۸).

بر مبنای چنین فرمان الهی بود که وقتی دشمنان اسلام در جنگ احد، حمزه عموی پیامبر (ص) را کشتند و با قساوت قلب بدن او را منته کردند، با اینکه منته کردن دشمن در آن زمان امری عادی و رایج بود، پیامبر (ص) دست به چنین عمل تلافی جویانه نزد، بلکه در برابر این واقعه صبر کرد و منته کردن را ممنوع نمودند (حرعاملی، ۱۴۱۲.ق، ج ۱۹، ص ۹۶). این چنین بود که امیرالمومنین علی (ع) خطاب به فرزندان بزرگوارشان امام حسن (ع) و امام حسین (ع) به نقل از پیامبر (ص) فرمودند: «از منته کردن بپرهیزید هر چند درباره سگ گزنده باشد» (نهج البلاغه، نامه ۴۷، ص ۵۵۸).

۲-۳- مصادیق روش‌های خاص

آن دسته از روش‌هایی که در مخاصمات مسلحانه، بدون کاربرد سلاح جنگی، صرفاً علیه نظامیان و به منظور تسلیم یا کشتن آنها صورت می‌گیرد، روش‌های خاص اطلاق می‌شود. دو مورد از مهم‌ترین مصادیق روش‌های خاص به شرح زیر توضیح داده می‌شود.

۱-۲-۳- امان ندادن

الف) امان ندادن از نظر حقوق بین‌المللی بشردوستانه

در منازعات مسلحانه افرادی هستند که قبل از به اسارت درآمدن، اسلحه خود را بر زمین می‌گذارند و به میل خود تسلیم می‌شوند و درخواست امان می‌کنند، در چنین وضعیتی طرف متخاصم موظف است به او امان بدهد. زیرا که عمل به این شیوه با حق حیات و حمایت از کرامت والای انسانی همخوانی و همسویی دارد (جعفری، ۱۳۹۴: ۵۱۸). اعطای امان به عنوان یک وظیفه از دیر باز جز حقوق بین‌المللی عرفی بوده است (Henckaerts and Doswald-Beck, 2005: 161). چنانکه این قاعده در کد لیبیر (ماده ۶۰)، اعلامیه بروکسل (بند ۴ ماده ۱۳) و دستورالعمل آکسفورد (بند ۲ ماده ۹) مورد تأکید قرار گرفته بود. مبنای حقوقی منع «امان ندادن»^۱ را در حقوق بین‌الملل معاصر می‌توان در مقررات لاهه و ژنو مورد ملاحظه قرار داد. چنانکه بند ۴ ماده ۲۳ مقررات لاهه «در نظر نگرفتن پناهگاه برای اسرای جنگی» را ممنوع نموده، و مقررات ژنو در ماده ۴۰ پروتکل اول ۱۹۷۷ با عنوان «امان» چنین تصریح کرده است: «صدور فرمان مبنی بر این که هیچ کس زنده باقی نماند، و یا تهدید دشمن با چنین فرمانی و یا هدایت مخاصمات بر این مبنای ممنوع است». کمیته بین‌المللی صلیب سرخ نیز اعطای امان را به عنوان یک قاعده عرفی حقوق بین‌المللی بشردوستانه (قاعده ۴۶) به مانند عبارت پروتکل مذکور مورد تأکید قرار داده است. بدین ترتیب اعلام این که «از این مخاصمه کسی زنده نخواهد ماند»، و یا تهدید به این که «امان داده نخواهد شد»، ممنوع است. چنانکه به استناد اساسنامه دیوان بین‌المللی

1. Denial of Quarter

کیفری، اعلام این که «امان داده نخواهد شد» برای در منازعات مسلحانه بین‌المللی (شقوق دوم بند ۲ ماده ۸) و غیر بین‌المللی (شقوق پنجم بند ۲ ماده ۸) جنایت جنگی محسوب شد. بنابراین، تمام کسانی که در صحنه عملیات حضور دارند به ویژه فرماندهان، موظفند قاعده اعطای امان را مراعات کنند و از منع تهدید به نادیده گرفتن قاعده امان، حمایت و پشتیبانی نمایند. چراکه چنین منعی در حقوق بین‌المللی، یک قاعده شناخته شده است. وقتی که تهدید به امان ندادن منع قانونی دارد، به طرق اولی، انجام چنین فرمان یا تهدید و هدایت عملیات نظامی بر این مبنا ممنوع است.

جنگ‌های معاصر در بردارنده نمونه‌هایی از نقض این قاعده در حقوق بشردوستانه است. به‌عنوان نمونه، روز ۱۲ ژوئن ۲۰۱۴ (۲۲ خرداد ۱۳۹۳) عراق شاهد یکی از فجیع‌ترین جنایات‌ها در تاریخ معاصر بود؛ یک هزار و ۷۰۰ جوان از دانش‌جویان پایگاه نیروی هوایی اسپایکر توسط عناصر گروه تروریستی داعش - ساخته شده توسط دولت آمریکا^۱ - قتل شدند (به نقل از خبرگزاری فارس ۱۴۰۱/۰۵/۰۲).

از آنجایی که الزام و تکلیف اخلاقی و قانونی نیروهای متخاصم به اعطای امان یا مصونیت جانی، علاوه بر افراد نظامی، شامل حال غیرنظامیان در شرایط جنگی نیز می‌شود (ضیائی بیگدلی، ۱۳۹۴: ۲۴۷)، لذا کوچ اجباری مردم غزه نیز دیگر مصداق ارتکاب جنایت جنگی توسط صهیونیست‌ها در این زمینه است. رژیم صهیونیستی بعد از عملیات طوفان الاقصی بارها به مردم غزه هشدار داد در صورتی که شمال غزه را ترک نکنند، کشته می‌شوند. حتی صهیونیست‌ها خواستار بازگشایی گذرگاه رفح و کوچ اجباری مردم غزه به مصر شدند. آژانس امداد رسانی و کاریابی برای آوارگان فلسطینی (آنروا) خبر داد که یک میلیون و ۹۰۰ هزار نفر در نوار غزه، مجبور شده‌اند منازل خود را ترک کردند؛ یعنی حدود ۸۵ درصد از ساکنان این منطقه. مصطفی البرغوثی دبیرکل جنبش ابتکار ملی فلسطین هم در این خصوص گفت بمباران‌های جنایتکارانه اسرائیل برخی خانواده‌های شمال غزه را مجبور نموده تاکنون ۶ بار به اماکن مختلف نقل مکان نمایند، ولی با این حال مردم غزه تصمیم دارند با وجود تمام این رنج‌ها ایستادگی کرده و طرح صهیونیست‌ها برای پاکسازی نژادی از طریق اجبار آنان به ترک خانه‌های‌شان را با شکست مواجه کنند چرا که این مردم می‌دانند اگر غزه را ترک کنند هرگز به آنها اجازه بازگشت داده نخواهد شد (<https://www.mehrnews.com/news/5964849>).

ب) امان ندادن از نظر تعالیم اسلام

از نظر اسلام امان به معنی التزام به تأمین امنیت همه جانبه شخص یا گروه و یا مردم یک شهر یا یک کشور است. هدف از قرارداد امان در زمان جنگ تأمین امنیت و حمایت از افراد دشمن، بدون تعرض به حقوق جانی، مالی و عرضی آنها می‌باشد که اسلام آن را جزء برنامه‌های حیاتبخش خود در زمان مخاصمات مسلحانه قرار داده است (عمید زنجانی، ۱۳۸۳: ۴۶). در قرآن کریم آمده است: «وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ» (سوره توبه، آیه ۶)، علامه طباطبایی

۱. دونالد ترامپ، رئیس‌جمهور وقت آمریکا، در سخنانی دولت اوپاما را متهم کرد که به‌صورت فعالانه از گروه‌های افراطی سلفی که بعداً به داعش تبدیل شدند، حمایت کرده است. ترامپ بارها تأکید کرد من می‌خواهم بگویم که هیلاری کلینتون مکار نیز یکی از بنیان‌گذاران داعش است. مایک پنس، معاون ترامپ، نیز با صدور بیانه‌ای اعلام کرده بود سیاست‌های اوپاما و کلینتون به ایجاد داعش منجر شد (<http://www.politifact.com>).

می‌گوید: « آیه شریفه اشاره به امان دادن دشمنان دارد. زیرا که تمام احکام و تعالیم اسلام، حتی دستورات جنگی آن درباره هدایت مردم است و مقصود آنها این است که مردم را از راه ضلالت به سوی رشد و هدایت برگردانیده و از بدبختی و نکبت شرک به سوی سعادت توحید بکشاند. لازمه این منظور آن است که کمال اهتمام را در رسیدن به آن هدف مبذول داشته و برای هدایت یک گمراه و احیای یک حق، هر چند هم ناچیز باشد، از هر راهی که امید می‌رود به هدف برسد، استفاده شود... به همین جهت است که خدای متعال دستور فرمودند: اگر بعضی از این مشرکین که خون‌شان را هدر کردیم، از تو خواستند تا ایشان را در پناه خود امان دهی تا بتوانند نزدت حاضر شده و در امر دعوت با تو گفتگو کنند، ایشان را پناه ده تا کلام خدا را که متضمن دعوت تو است بشوند و پرده جهل‌شان پاره شود. و این معنا را به ایشان ابلاغ کن تا از ناحیه تو ایمنی کاملی یافته و با خاطر آسوده نزدت حاضر شوند... این دستور از ناحیه قرآن نهایت درجه رعایت اصل کرامت و گستردن رحمت، شرافت و انسانیت است (طباطبایی، ج ۹، صص ۲۰۶-۲۰۵). البته لزومی ندارد مستأمنه قصد شنیدن کلام خدا و آموختن تعالیم اسلام درخواست امان کند [چون] موضوع آیه لزوم اعطای امان است (عمید زنجانی، ۱۳۸۳: ۵۱). در این باره پیامبر اسلام فرمودند: «مسلمانان خون‌شان یکسان و برابر است و یک دست در برابر دشمن ایستادگی می‌کنند و از امانی که کمترین‌شان می‌دهد همگی حمایت می‌کنند» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۳۳۲). مهم‌ترین دلیل در اعطای امان در سیره رسول خدا (ص)، امان دادن ایشان به اهالی مکه در سال هشتم هجری است (ابن هشام، ۱۴۲۱ ق. ج ۲: ۴۰۳).

۳-۲-۲- توسل به غدر

الف) غدر از دیدگاه حقوق بین‌المللی بشردوستانه

غدر^۱ در لغت به معنی نقض پیمان، وفا نکردن به عهد و خیانت است، و در اصطلاح مطابق با بند ۱ ماده ۳۷ پروتکل اول ۱۹۷۷، عبارت است از: «اعمالی که باعث برانگیختن حس اعتماد یکی از افراد دشمن شده و وی را متقاعد سازد که طبق قواعد حقوق بین‌الملل قابل اعمال در مخاصمات مسلحانه، حق دارد از حمایت برخوردار شود، یا موظف است حمایت خود را اعطا نماید، و منظور آن باشد که به این حس اعتماد خیانت شود، غدر محسوب می‌گردد».

دو عنصر اساسی در خیانت وجود داد که اخلاقاً نكوهیده تلقی می‌شوند، نخست قصد متقلبانه و دیگر سوء استفاده از حسن نیت دشمن یا عدم صداقت در رفتار با دشمن (قربان نیا، ۱۳۷۸: ۱۴۹). لازم به ذکر است که غدر و حيله‌های جنگی زمینه‌های مشترکی دارند: هر دوی آنها از فریب و نیرنگ سرچشمه می‌گیرند. با این وجود غدر نقض گسترده حقوق بین‌الملل بشردوستانه است، حال آنکه حيله‌های جنگی کاملاً مشروع می‌باشد (Dinstein, 2004: 198).

1. Perfidy

ممنوعیت غدر به عنوان یکی از قواعد حقوق بین‌الملل، در کد لیبیر (ماده ۱۰۱)، اعلامیه بروکسل (بند ۲ ماده ۱۳)، دستورالعمل آکسفورد (بند ۲ ماده ۸)، بیان شده و در بند ۲ ماده ۲۳ کنوانسیون لاهه ۱۹۰۷ نیز به صراحت این چنین آمده است: «کشتن یا مجروح نمودن خائنانه افرادی که متعلق به ارتش یا کشور دشمن هستند، ممنوع می‌باشد».

در شق دوم بند ۲ ماده ۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی نیز چنین عبارتی ذکر شده و ارتکاب به غدر به عنوان جنایت جنگی محسوب شده است. همچنین ممنوعیت توسل به خیانت به عنوان یک قاعده عرفی حقوق بین‌المللی بشردوستانه (قاعده ۶۵) مورد تاکید کمیته بین‌المللی صلیب سرخ قرار گرفته است.

بر اساس پروتکل الحاقی اول ۱۹۷۷، اعمال به شرح زیر از مصادیق غدر یا خیانت محسوب می‌شوند:

ماده ۳۷ الف) تظاهر به قصد مذاکره تحت پرچم متارکه جنگ یا تسلیم [پرچم سفید]؛ ب) تظاهر به عجز و ناتوانی به دلیل زخمی یا بیمار بودن؛ ج) تظاهر به داشتن وضعیتی که از حمایت برخوردار می‌باشد با استفاده از علامت‌ها و نشانه‌ها یا لباس‌های متحدالشکل مربوط به سازمان ملل متحد و یا مربوط به دولت‌های بی طرف و یا سایر دولت‌هایی که طرف مخاصمه نیستند.

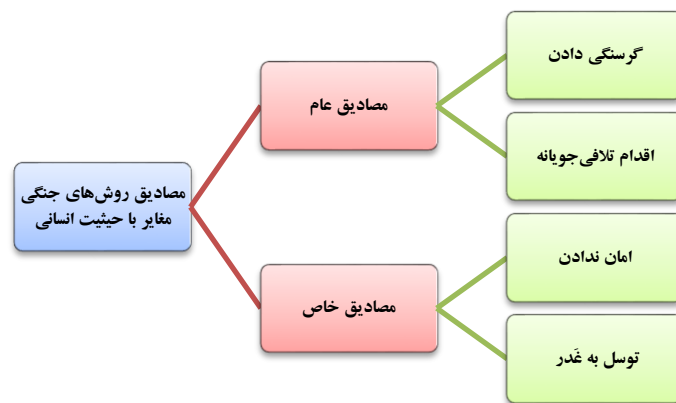
ماده ۳۸: آرم‌های به رسمیت شناخته شده: ۱) استفاده نادرست از آرم مشخص کننده صلیب سرخ، هلال احمر یا شیر و خورشید سرخ و یا سایر آرم‌ها و علامت‌های پیش بینی شده در کنوانسیون‌ها و این پروتکل ممنوع است. هم چنین سوء استفاده عمدی از سایر آرم‌ها و علامت‌های مورد حمایت و شناخته شده بین‌المللی، از جمله پرچم متارکه و آرم حمایت کننده اموال فرهنگی، ممنوع است؛ ۲) استفاده از آرم مشخص سازمان ملل متحد، جز به گونه‌ای که سازمان اجازه داده باشد، ممنوع است.

ب) غدر از نظر شریعت اسلام

از نظر اسلام، غدر در اصطلاح هر نوع عملیات ناجوانمردانه‌ای است که نوعی اطمینان دهی به دشمن که با جلب اعتماد وی همراه باشد. به عنوان مثال، می‌توان کشتن دشمن که امان گرفته را مصداق غدر دانست و یا در پیکار تن به تن که در گذشته متداول بوده هرگاه فردی از صفوف دشمن خارج و اعلان آمادگی برای مبارزه تن به تن می‌کرد، اگر توسط تیراندازان سپاه اسلام به قتل می‌رسید، غدر محسوب می‌شد (عمید زنجانی، ۱۳۸۳: ۳۶۹). دلیل ممنوعیت غدر به این سبب است که با قانون اولیه اسلام یعنی وفای به عهد (سوره مائده، آیه ۱ و نیز نحل، ۹۱؛ احزاب، ۱۵؛ اسراء، ۳۴؛ بقره، ۱۷۷) تعارض دارد (ابوالوفا، ۱۴۲۱ ه. ق. : ۱۸۱). پیامبر (ص) فرمودند: «إِيَّاكَ وَالْغَدْرَ، فَإِنَّهُ أَقْبَحُ الْخِيَانَةِ...»؛ پرهیز از غدر و نقض عهد، زیرا آن بدترین خیانت است» (محمدری شهری، ۱۳۸۷: ۲۲۳۰). علاوه بر این دلیل محکم، می‌توان از فرمان پیامبر (ص) به مسلمانان عازم نبرد سخن به میان آورد که آنان را از دست زدن به غدر و خیانت نهی کرد (حرعاملی، ۱۴۱۲ ق. ج ۱۱، ص ۴۳).

نقل شده است که از طرف پیامبر (ص) خالد بن ولید، به فرماندهی گردانی برای دعوت قبیله "جدیمه بن عامر" به اسلام و شکستن بت "عزی" رهسپار سرزمین آنان گردید. پیامبر به او دستور داد که خونی نریزد و از در جنگ وارد نشود و "عبدالرحمن بن عوف" را معاون وی قرار داد. سپاه خالد وقتی با جمعیت بنی جدیمه روبرو گردید همه آنها را مسلح و آماده نبرد یافت. خالد به

آنها گفت که اسلحه را زمین بگذارند و تسلیم سپاه اسلام شوند. زیرا مکه بدست مسلمانان افتاده و بساط شرک و بت پرستی برچیده شده است. در نهایت سران قبیله رأی به تسلیم داده و قبیله تسلیم شد □ در این هنگام، خالد با کمال ناجوانمردی برخلاف دستور صریح اسلام فرمان داد که دست‌های مردان قبیله را از پشت ببندند و گروهی از آنان را به انتقام کینه شخصی خالد کشتند. چون در دوران جاهلیت قبیله بنی جذیمه عموی خالد و پدر عبدالرحمن را هنگام بازگشت از یمن کشته و اموال آنها را به غارت برده بودند و خالد کینه آنها را در دل داشت. پیامبر بعد از شنیدن گزارش رو به قبله ایستاد و دست‌های خود را بالا برد و با حالت استغاثه گفت: اللهم إني أبرأ إليك مما صنع خالد □: خدایا من از آن چه خالد انجام داده، بی‌زاری می‌جویم. سپس پیامبر(ص) به این عبارت اکتفا ننموده و فوراً به علی(ع) ماموریت داد که به میان قبیله مزبور برود و خسارت جنگ و خون‌بهای افراد را به طور دقیق بپردازد و فرمودند من به خالد دستور کشتن نداده بودم، بلکه به او فرمان داده بودم تا آنها را به اسلام فرا بخواند □ علی(ع) به سوی قبیله بنی جذیمه رفت و خون‌بهای تمام اشخاصی را که خالد کشته بود پرداخت کرد و اموال آنها را هم پرداخت فرمود(سبحانی، ۱۳۷۴: ۲۴۸-۲۴۷).

شکل ۱: مصادیق روش‌های جنگی مغایر با حیثیت انسانی

نتیجه‌گیری

اصل حیثیت انسانی یا کرامت انسانی بیانگر آن است که هر انسان به‌عنوان موجودی با ارزش، شایسته احترام و برخورد اخلاقی و قانونی است، صرف‌نظر از نژاد، مذهب، جنسیت، ملیت، یا شرایط اجتماعی و سیاسی‌اش. این اصل، بنیاد بسیاری از حقوق بشر و قواعد بین‌المللی است و می‌گوید هیچ‌کس نباید به‌طور تحقیرآمیز، غیرانسانی یا توهین‌آمیز مورد رفتار قرار گیرد. اسلام کرامت انسانی را مطلق و غیرقابل تخطی می‌داند، اما حقوق بین‌المللی بشردوستانه چارچوب قانونی دارد که در شرایط خاص جنگی ممکن است تفسیر شود. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد گرچه روش‌های مغایر با حیثیت انسانی در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه اسلام و حقوق بشردوستانه شامل: گرسنگی دادن، اقدام تلافی جویانه، امان ندادن، نابود کردن جمعی و توسل به غدر اشتراکاتی وجود دارد، یعنی هر دو دارای اندیشه جهانی بوده و مرتبط با محدوده جغرافیایی خاصی نیستند و نیز هر دو معتقدند در صورت وقوع

جنگ، بایستی رفتاری شکل گیرد تا آثار زیانبار درگیری‌های مسلحانه برای انسان‌ها به حداقل برسد؛ اما در مقام عمل و اجرا، تفاوت‌های آشکاری بشرح زیر مشاهده می‌شود:

(۱) در دنیای معاصر اجرای مقررات بشردوستانه با توجه به منافع سیاسی قدرت‌های سلطه‌گرتعریف می‌شود، ولی قواعد بشردوستانه در زمان رسول خدا(ص) بدون استثنا برای همه افراد دشمن به مورد اجرا در می‌آمد. مانند دستور پیامبر اسلام(ص) به سرکرده قبیله یمامه در سال ششم هجری مبنی بر خودداری از گرسنه نگاهداشتن افراد دشمن، ممنوعیت مثله کردن نیروهای دشمن به تلافی مثله کردن حمزه فرمانده جنگ احد، اعطای امان به اهالی مکه در سال هشتم هجری و...

(۲) قواعد بشردوستانه اسلامی در زمانی وضع شد که ویرانگری، وحشی‌گری و مثله کردن اجساد و نیز رفتار تحقیر آمیز با افراد دشمن، امری عادی زمان جنگ محسوب می‌شد، اما قواعد حقوق بین‌المللی بشردوستانه زمانی نوشته شد که جنگ تقبیح شده بود و افکار عمومی به شدت از آن انزجار داشت.

(۳) قواعد بشردوستانه در اسلام هم از نظر تاریخی، و هم به دلیل داشتن گستره‌ای از احکام و مقررات بشردوستانه بسیار غنی‌تر از حقوق بشردوستانه امروزی است.

(۴) از آنجا که کشورها مستقل‌اند و از حق حاکمیت برخوردارند، قدرت برتری را نمی‌توان یافت که آنها را وادار به احترام گذاردن به مقررات بشردوستانه کند. در صورتی که قواعد بشردوستانه اسلامی بر پایه ارزش‌های انسانی استوار می‌باشد و احکام آن نه تنها دارای پشتوانه فطری و وجدانی است، بلکه جنبه دینی و اعتقادی دارند و مانند دیگر احکام اسلام، ایمان و نیروی یقینی مسلمانان پشتوانه اجرایی آن است.

خلاصه آنکه، تفاوت اصلی میان نظام حقوقی اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه در مبانی، منابع و فلسفه انسانی آن‌ها نهفته است. در اسلام، اصول بشردوستانه بر پایه وحی الهی، قرآن، سنت پیامبر(ص) و سیره ائمه(ع) استوار است و ریشه در ایمان، تقوا و کرامت الهی انسان دارد. رفتار انسانی در جنگ، نه صرفاً یک الزام حقوقی، بلکه تکلیف شرعی و اخلاقی محسوب می‌شود. در این دیدگاه، حفظ جان و حیثیت انسان، حتی دشمن، اطاعت از خداوند است. اما در حقوق بین‌المللی بشردوستانه، مبنا قراردادها و توافقات بشری مانند کنوانسیون‌های ژنو و عرف بین‌المللی است. این نظام بیشتر بر رضایت دولت‌ها و تعهدات حقوقی متقابل تکیه دارد تا ایمان یا ارزش‌های دینی. در واقع، در اسلام، منشأ حقوق، الهی و اخلاقی است؛ در حالی که در حقوق بین‌المللی بشردوستانه، منشأ آن انسانی و قرارداد می‌باشد.

در پایان پیشنهاد می‌شود: اولاً با توجه به وجود درگیری‌های مسلحانه در برخی از مناطق جهان از سوی تعدادی از دولت‌ها و گروه‌های مسلح سازمان‌یافته با نام اسلام که در آن بسیاری از تعالیم و آموزه‌های اسلامی از جمله حرمت و کرامت انسانی نادیده گرفته می‌شود، ضرورت دارد علما و دانشمندان کشورهای اسلامی، دیدگاه اسلام ناب محمدی(ص) را تبیین کرده تا نشان داده شود که اسلام در مخاصمات مسلحانه محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی را وضع نموده و دستور داده چنانچه مسلمانان ناگزیر به نبرد

شدند از هرگونه تعدی و افراط خودداری کنند؛ ثانیاً علما و دانشمندان کشورهای اسلامی، با برگزاری نشست های علمی بین المللی، و تبیین روش های مغایر با حیثیت انسانیدر مخاصمات مسلحانه، افکار عمومی به عنوان برترین ضمانت در عرصه بین المللی را علیه ناقضان آن بسیج کنند؛ و با تاسیس هیات فرهنگی و اجتماعی طرفین منازعه را به حل مسالمت آمیز اختلافات شان ترغیب و متقاعد نمایند؛ علاوه بر آنکه ارتباطات بین مذاهب تقویت و فعال شده و برای رسیدن به تفاهم مشترک در حوزه حقوق بشر دوستانه تلاش نمایند؛ ثالثاً دیوان کیفری بین المللی ناقضان حیثیت و کرامت انسانیدر مخاصمات مسلحانه را سخت گیرانه تعقیب و مجازات کنند.

منابع

قرآن کریم

۱. ابوالوفاء، احمد (۱۴۲۱ هـ / ۲۰۰۱ م). کتاب الاعلام بقواعد القانون الدولي و العلاقات الدوليہ فی شریعہ الاسلام (۱۵ جلدی). قاهره: دارالنهضة العربیہ.
۲. ابن هشام، محمد (۱۴۲۱ ق). سیره النبویہ، به اهتمام مصطفی سقاء و دیگران، بیروت: دارالاحیاء التراث العربیہ.
۳. جعفری، محمد تقی (۱۳۸۶). حقوق جهانی بشر: تحقیق و تطبیق در دو نظام؛ اسلام و غرب، تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
۴. جعفری، سیداصغر (۱۳۹۴): تحلیل ابزارها و روش‌های ممنوعه در جنگ از منظر اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۵. جعفری، سیداصغر (۱۳۹۶). اصول حقوق بشردوستانه از دیدگاه امام خمینی (ره)، مطالعات حقوق عمومی، ۴۷(۲)، ۴۵۸-۴۳۳.
۶. جعفری، سیداصغر (۱۳۹۷). اصول ممنوعه نظامی در مخاصمات مسلحانه مبتنی بر سیره نبوی، مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۸(۳۰)، ۹۴-۶۷.
۷. حامد سلطان (۱۳۷۲). مفهوم اسلامی حقوق بشردوستانه، ترجمه سید مصطفی محقق داماد، مجله حقوقی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۲۹، ۲۱۹-۲۳۲.
۸. حرعاملی، محمدبن الحسن (۱۴۱۲ ق). الوسائل الشیعہ الی تحصیل مسایل الشریعہ، بیروت: دارالاحیاء التراث العربیہ.
۹. حسینی اکبرنژاد، هاله و حسینی اکبرنژاد، حوریه (۱۴۰۰). مقابله با گرسنگی در نظام حقوق بین‌الملل: از نقض حقوق بشر تا جنایت بین‌المللی، حقوقی بین‌المللی، ۳۸(۶۵)، ۱۴۴-۱۰۳.
۱۰. خالقی، ابوالفتح و رشنوادی، حجت‌الله (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی حفظ کرامت انسانی در مخاصمات مسلحانه از منظر حقوق بشردوستانه اسلامی و اسناد بین‌المللی، مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۲(۳)، ۹۸-۷۱.
۱۱. دبیرنیا، علیرضا، موحدی پور، احسان و طالب نجف آبادی، اعظم (۱۴۰۲). درآمدی بر نسبت میان نظریه اخلاقی امر الهی و حقوق بشر، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۱۰(۲)، ۴۲-۲۵.
۱۲. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). لغت نامه، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۳. ذاکر حسین، محمد هادی (۱۴۰۰). گرسنگی دادن غیر نظامیان به مثابه جنایت جنگی، پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۹(۱۸)، ۲۵۲-۲۲۷.
۱۴. رستمی نجف آبادی، حامد (۱۴۰۲). واکاوی فقهی تولید و استفاده از تسلیحات کشتار جمعی، فقه و حقوق اسلامی، ۱۵(۳۲)، ۲۹۳-۳۱۸.
۱۵. زرشگی، محمد (۱۴۰۲). حقوق اسیران جنگی در رویکرد پیامبر اکرم (ص)؛ از نظر تا عمل با تاکید بر موازین حقوق بشردوستانه در اسلام، مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۱۲(۱)، ۱۳۱-۱۰۹.
۱۶. سبحانی، جعفر (۱۳۷۴). فروغ ابدیت: تجزیه و تحلیل کاملی از زندگانی پیامبر اکرم (ص)، جلد دوم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۱۷. سیاه رستمی، هاجر (۱۳۹۴). اشغال نظامی از دیدگاه حقوق بین‌الملل، تهران: انتشارات خرسندی.
۱۸. شارل روسو (۱۳۶۹). حقوق مخاصمات مسلحانه، ترجمه سیدعلی هنجی، تهران: دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی.
۱۹. شبیانی، محمدبن حسن (۱۹۷۵ م). السیر الصغیر، بیروت: الدار المتحدہ للنشر.
۲۰. ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۵). اسلام و حقوق بین‌الملل، (چ هشتم)، تهران: گنج دانش.
۲۱. ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۹۴). حقوق بین‌الملل بشردوستانه، چاپ سوم، تهران: گنج دانش.
۲۲. طباطبایی، سید محمد حسین (بی تا). تفسیر المیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۲۳. فضائلی، مصطفی (۱۴۰۰). اصول حاکم بر رفتار با قربانیان مخاصمات مسلحانه از نگاه اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه؛ با تأکید بر وضعیت زندانیان جنگی و بازداشت شدگان، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۸(۲۷)، ۱۰۷-۱۳۶.
۲۴. قرائتی، محسن (۱۳۷۵). تفسیر نور، ج ۱، قم: موسسه در راه حق.
۲۵. قربان نیا، ناصر (۱۳۷۸). اخلاق و حقوق بین‌الملل، تهران: سمت.
۲۶. قربان نیا، ناصر (۱۳۸۷). حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۷. عباسی، مجید (۱۳۹۵). نظریه اسلامی حقوق بشردوستانه و صلح بین‌المللی با تأکید بر کرامت ذاتی و ارزش انسان، پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۴(۱۰)، ۱۱-۳۷.
۲۸. عظیمی طرقدری، محمد و شریعتی، شهروز (۱۳۹۷). نسبت سنجی جنگ و کرامت انسان در اسلام شیعی، مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۶(۷۱)، ۲۱۲-۱۹۳.
۲۹. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۳). فقه سیاسی ج ۶: اصول و مقررات حاکم بر مخاصمات مسلحانه، تهران: امیر کبیر.
۳۰. عمید زنجانی، عباسعلی و همکاران (۱۳۹۰). حقوق بشردوستانه بین‌المللی از منظر اسلام، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۳۱. کاسسه، آنتونیو (۱۳۷۰). حقوق بین‌الملل در جهانی نامتحد، ترجمه مرتضی کلاتریان، تهران: دفتر خدمات حقوق بین‌المللی.
۳۲. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۳). اصول کافی، تهران: مکتبه الاسلامیه.
۳۳. کنعانی، محمدطاهر؛ سپاه رستمی، هاجر و حسین نژاد، کتابون (۱۳۸۵). حقوق بین‌الملل بشردوستانه ناظر بر حمایت از افراد در درگیری‌های مسلحانه (مجموعه اسناد ژنو)، تهران: جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران.
۳۴. محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۸۳). حقوق بشردوستانه بین‌المللی رهیافت اسلامی، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
۳۵. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۷). میزان الحکمه، ج ۳، قم: دار الحدیث.
۳۶. مشهدی، علی و دقیق، مهتاب (۱۴۰۰). حمله به تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک به عنوان اقدام تلافی جویانه در حقوق بین‌الملل بشردوستانه، مطالعات حقوق عمومی، ۵۱(۲)، ۵۷۴-۵۵۹.
۳۷. مطلبی، مسعود؛ خدادوست، علی؛ بای، عبدالرضا (۱۴۰۲). بازنمایی اصل کرامت انسانی در سیاست‌های حقوق بشری جمهوری اسلامی ایران در قبال مهاجران خارجی با تأکید بر مهاجران افغانستانی، مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۱۲(۳)، ۵۱-۳۱.
۳۸. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی (۱۳۷۹)، تهران، انتشارات زهد.
۳۹. نوروزی، میثم و ابوالقاسمی، ساناز (۱۴۰۲). کرامت و اخلاق انسانی: نقطه اشتراک حقوق بشردوستانه اسلامی و حقوق بین‌الملل کیفری، حقوق جزای بین‌الملل، ۱(۴)، ۶۹-۵۷.
۴۰. هاشمی شاهرودی، سیدمحمدصادق و میرزاامرجی، مهنوش (۱۴۰۳). مسئولیت دولت‌ها در قبال غیرنظامیان در مخاصمات مسلحانه مبتنی بر حقوق بشردوستانه اسلامی، مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۱۳(۲)، ۵۵-۳۳.
۴۱. هنجی، سیدعلی (۱۳۸۳). پیدایش حقوق بشردوستانه جنگ و جلوه‌هایی از حفظ حیثیت انسانی در رفتار رزمندگان با یکدیگر، تحقیقات حقوقی، ۳۹، ۷۴-۱۱۶.

1. **Bl edsoe, Robert L. and Boczek, Bol esl awA (۱۹۸۷). The Internati onal LawDi cti onary, ABC-CLI O, Santa Barbara Cal i forni a, Oxf ord, Engl and.**
۲. **Campbel l, Henry(۱۹۶۸). Bl ackLawDi cti onary, St. Paul , M na: Wëst Publ i shi ng Co.**
۳. **Gaggi ol i, G ori a, and Mel zer, N i l s (۲۰۲۰). "Mëthods of warfare", i n Oxf ord Gui de to Internati onal Humani tari an Laweds D. Akande and B. Saul , Oxf ord: Oxf ord Uni versi ty Press.**
۴. **Di nsti n, Yorand(۲۰۰۴). The Conduct of Hstilities under the Lawof International Armed Conflict, Cambri dge, Uni versi ty Press.**

۵. Fleck, Dieter (۲۰۰۹). *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press.
۶. Henckaerts, Jean-Marie and Doswald-Beck, Louise (۲۰۰۵). *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge, the United Kingdom: the university Press.
۷. Human Rights Council, Fifty-fifth session, ۲۶ February–۵ April ۲۰۲۴, Agenda item ۷, Human Rights situation in Palestine and other occupied Arab territories, Anatomy of a Genocide: Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since ۱۹۶۷, Francesca Albanese.
۸. *The Oxford Encyclopedia* (۱۹۹۶). English Dictionary, New York, Oxford, University Press.
۹. Webster's, *Third New International Dictionary*, Massachusetts, USA, Merriam Webster Inc.
۱۰. Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 'Siegessägen Weapons of War: Encircle, Starve, Surrender, Evacuate', ۲۹ May ۲۰۱۸, available at https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/ColSyria/PolicyPaperSiegessägen_29May2018.pdf.
۱۱. ICTY Appeals Chamber (۱۹۹۵). decision on the defense motion for interlocutory appeal on jurisdiction. *The Prosecutor v. Dusko Tadić*, IT-۹۴-۱. Para. ۷۰, ۱۰۵ ILR ۴۵۳ at ۴۴۸.
۱۲. Roberts, Adam and Guelff, Richard (۲۰۰۰). *Documents on the War*, Third edition, Oxford, University Press.
۱۳. *Prosecutor V. Tihomir Blaskić*, Case No. IT-۹۵-۱۴-T, T. Ch. I of the ICTY, ۳ March ۲۰۰۰, Paras. ۲۳۴–۲۳۵.
۱۴. Spencer, Maureen and Spencer, John (۲۰۰۴). *Human Rights*, London, Sweet and Maxwell.
۱۵. UNHRC, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic UN Doc. A/HRC/۳۷/۲۲, ۱ February ۲۰۱۸.
۱۶. UN Fact-Finding Mission to Investigate Violations of International Law including International Humanitarian and Human Rights Law resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying Humanitarian Assistance, (۲ June ۲۰۱۰ – September ۲۰۱۰), paras ۵۱–۶۱
۱۷. <http://www.politifact.com/truth-or-noter/statements/۲۰۱۶/jun/۱۵/donald-trump/donald-trump-suggests-barack-obama-supported-isis>
۱۸. <https://www.mhrnews.com/news/۵۹۶۴۸۴۹>.
۱۹. <http://www.politifact.com>